

MÜASİR DÖVRDƏ KİTABXANA FONDLARININ FORMALAŞDIRILMASININ MÖVCUD PROBLEMLƏRİ VƏ BU PROBLEMLƏRİN HƏLLİ YOLLARI

Zahidə Rzayeva

Bakı Dövlət Universitetinin

Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri

kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Zahidarzayeva@bsu.edu.az

Xülasə: *Məqalədə kitabxanaların sosial institut kimi qiymətləndirilməsi, kitabxana fondu anlayışının məzmunu, formalaşması və inkişafı haqqında yerli və xarici müəlliflərin əsərlərinə istinad olunaraq dəqiq fikir və mülahizələr qeyd olunmuşdur. Kitabxana fondunun formalaşmasının SWOT analizi göstərilmiş, bu sahə üzrə mövcud olan problemlər və bu problemlərin həlli yolları qısaca da olsa şərh olunmuşdur.*

Açar sözlər: *Kitabxana, fond, sənəd, fondun formalaşdırılması, fondun sistemləşdirilməsi*

Müasir dövrdə Respublikamızın kitabxana-informasiya müəssisələrində müxtəlif elm sahələrinə dair sənəd-informasiya fondlarının kompleks şəkildə əks olunması kitabxanaların qarşısında duran mühüm məsələlərdən biridir. Kitabxana fondu məzmun və forma cəhətdən müxtəlif ədəbiyyatları özündə əks etdirən, dəqiq və dolğun informasiyalarla zəngin biliklər xəzinəsi və cəmiyyətin milli-mənəvi sərvətlər toplusunun bir hissəsi hesab edilir.

Kitabxanaların sosial institut kimi qiymətləndirilməsi və onların sosial funksiyalarının elmi-nəzəri mahiyyətinin şərh edilməsi "Kitabxana işi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"nda da öz əksini tapmışdır. Qanunda qeyd edilir ki, "Kitabxana elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təmin edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institutdur" [2]. Bu hüquqi məzmunu malik sənəddən məlum olur ki, kitabxanalar təkcə sənəd-informasiya resurslarının saxlanma yeri deyil, onlar bilavasitə cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialına xidmət göstərərək insanların elmi dünya görüşünün formalaşmasında fundamental rola malikdir.

Kitabxana fondlarının müasir tələblərə uyğun şəkildə yaradılmasında və formalaşdırılmasında əsas məqsəd oxuculara edilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, operativliyin və səmərəliliyin artırılması, kitabxana fondunu təşkil edən mədəni və elmi irsin saxlanılmasının yeni üsullarının tətbiqi, nadir fiziki nüsxələrin qorunması, yeni mənbələrin cəlb olunması ilə kitabxana fondunun genişləndirilməsi, tədqiqat fəaliyyətinin yeni keyfiyyətli informasiya ilə təmin etməkdir. Kitabxana fondunun formalaşdırılmasının əsas əlamətlərini, xüsusiy-

yətlərini ümumiləşdirən "SWOT" analiz bilavasitə kitabxana-informasiya müəssisələrində sənəd kütləsinin formalaşması nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, olduqca mürəkkəb bir proses olan kitab fondunun formalaşdırılmasının elmi əsaslarını, kitabxana fondunun bütövlüyünü, bu sahə üzrə mövcud olan problemləri, fondun tamlığını, prinsiplərini, təhlükəsizlik məsələlərini və gələcək perspektiv inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

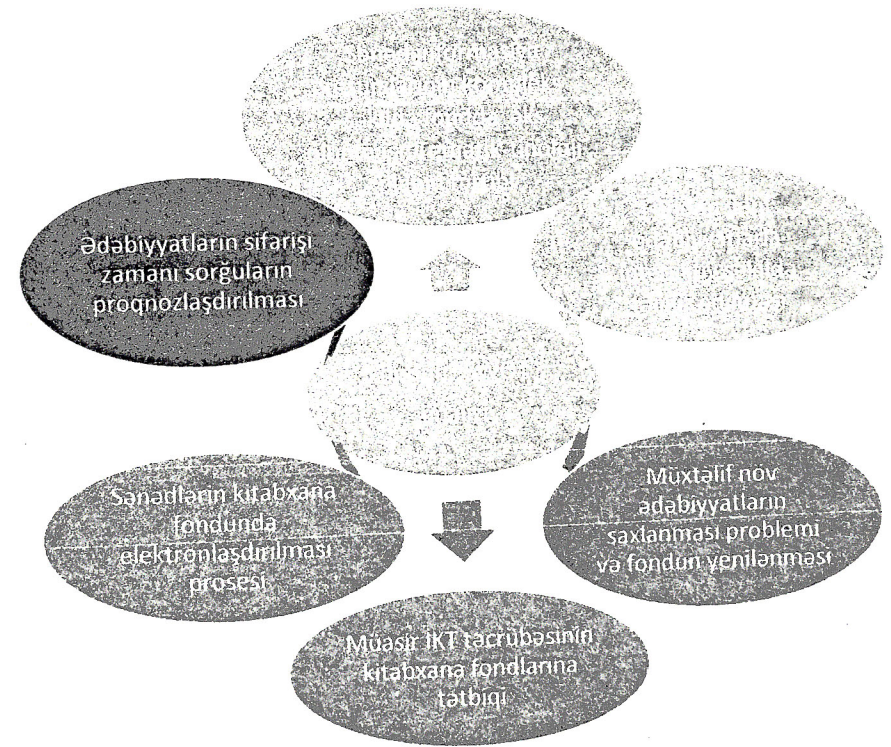
Kitabxana fondunun yaradılması və formalaşması haqqında yerli və xarici müəlliflər öz elmi əsərlərində fondun məzmununa və mahiyyətinə dair dəqiq fikirlər qeyd etmişdir. Y.N.Stolyarov öz tədqiqat əsərində qeyd edir ki, XX əsrin 20-40-cı illərində bu sahə üzrə rus alimlərindən A.A.Pakrovski, L.B.Kavkina, V.N.Denisyev, A.N.Barabaşov, Y.V.Qriqoryev, 50-70-ci illərdə T.D.Aydenberq, K.İ.Varonko, N.S.Kartaşov, V.İ.Akimova, N.A.Rubakin, T.A.Mistryukova, 80-90-cı illərdə isə O.M. Moreva, V.İ.Tereşin və başqaları kitabxana fondu anlayışın məzmunu, formalaşması, inkişafı haqqında müəyyən məlumatlar vermişlər [14]. Bəzi kitabxanaşünas alimlər V.İ.Tereşin, A.V.Markina, V.V.Şilov kitabxana fondunun formalaşmasına dair proseslərə daha dərinə, detallı şəkildə və bir qədər də qeyri-ənənəvi baxış bucağından yanaşsalar da, bu məsələdə hələdə yekdil rəyə gəlinməmişdir. Kitabxana fondu anlayışının məzmunu və mahiyyəti, fondun ümumi xarakteristikası haqqında fundamental elmi tədqiqat əsərləri Y.V.Qriqoryevə məxsusdur. "Kitabxana fondunun formalaşması" anlayışı 1960-cı illərin sonunda Y.V.Qriqoryev tərəfindən sənədlərin sistemləşdirilmiş toplusu, daha dəqiqi, kitabxana fondu şəklinə salan bütün texnoloji prosesləri özündə əks etdirən ifadə kimi düşünülərək elmi dövriyyəyə buraxılmışdır [11]. Y.N.Stolyarovun 2015-ci ildəki "Библиотечный фонд" adlanan ali məktəb dərslərində kitabxana fondundan istifadə qaydaları, fondun inkişaf və fəaliyyət prinsipləri haqqında ətraflı məlumatlar vermiş və dərslərdə kitabxana fondlarının formalaşmasının texnoloji sistemi aşağıdakı proseslərə bölünmüşdür: kitabxana fondlarının modelləşdirilməsi, kompleksləşdirmə, sənədlərin uçotu, sənədlərin işlənməsi, sənədlərin qorunmasının təmin olunması, sənədlərin çatdırılması və sənədlərin analizi [14]. Y.N.Stolyarov öz elmi əsərlərində kitabxananın fondu anlayışını bu cür şərh etmişdir: "Kitabxana fondu – fondun profilinə, vəzifələrinə, maraqlarına və oxucuların tələblərinə uyğun olaraq seçilmiş, müəyyən bir şəkildə təşkil edilmiş, tam, keyfiyyətli və operativ istifadə üçün uzun müddət saxlanılan müxtəlif sənədlər toplusu hesab edir" [14]. Васильченко Н.П. hələ 1996-cı ildə göstərirdi ki, "Kitabxana fondu müxtəlif ədəbiyyatların əks olunduğu və bəşəriyyətin bütün biliklərini özündə cəmləşdirən qiymətli sərəvədir" [9].

Professor X.İ.İsmayılov "Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi" adlı dərslərində qeyd edir ki, "Kitabxana təcrübəsində toplanmış materialların ümumiləşdirilməsi və təhlilinin müxtəlif metodları mövcuddur. Buraya kitab fondunun ayrı-ayrı bölmələrinin müqayisə edilməsi, sistemli kataloqda daha çox soruşulan ədəbiyyatlarla bibliografik göstəricilərdəki ədəbiyyatların tutuşdurulması və s. aiddir [7, s. 368-369]. "Azərbaycanda kitabxanaçılıq-biblio-

qrafiya sahəsində sənəd axınının təşəkkülü, inkişafı və müasir vəziyyəti" adlı monoqrafiyada qeyd olunur ki, "Fondların kompleksləşdirilməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, yaradılmış informasiya məhsulları və xidmətlərinə tələbatın xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması bilavasitə sənəd axınının tədqiqinə əsaslanır" [8, s.26]. Məhz bu proseslərin özündə bilavasitə kitabxana-informasiya müəssisələrində fondun SWOT analizini ümumiləşdirən və özündə kitabxanadaxili prosesləri xarakterizə edən əməliyyatlara aid edilir.

SWOT analiz anlayışı 1963-cü ildə Harvard universitetinin professoru Kenneth Andrews tərəfindən Strateji planlaşdırma aparmaq məqsədi ilə yaradılmış vasitədir. SWOT – Strengths (güclü tərəflər), Weaknesses (zəif tərəflər), Opportunities (imkanlar) və Threats (təhlükələr və problemlər) sözlərinin qısaldılmış formasıdır [17]. Respublikanın kitabxana-informasiya müəssisələrinin fondlarını bu baxımdan incələyərk (Bax: sxem-1).

Kitabxana fondunun formalaşmasının SWOT analizi

Sxem – 1

Kitabxana fondunun formalaşmasının SWOT analizi modelinin bu növü fondun quruluşunu sənədlərin tipi və nüsxələri üzrə müəyyən mövzu çərçivəsində sadələşdirilmiş halda təkrar, yaxud yenidən bərpa edir. "Tematik-tipoloji

plan" kitabxana fondunun inkişafının ümumi istiqamətini və komplektləşdirmə siyasətini müəyyən etməklə onun gələcəyini xeyli əvvəldən proqnozlaşdırır. Bu sahə üzrə aparılan ümumi təcrübələr göstərir ki, respublikanın kitabxanalarında iş mexanizmini və onların fondlarında sənədlərin müasir səviyyədə əks olunması proseslərini modern üslubda, mükəmməl səviyyəyə çatdırmaq üçün kitabxana kollektivi arasında aşağıdakı bacarıqların formalaşdırılması vacib sayılmalıdır: Yeni kitabxana biliklərinə və bu sahədə yaranan yeni anlayışlara məntiqi yanaşmaq, kitabxanaçıların yaradıcı təxəyyülə sahib olması, yaradıcı tətbiqetmə, fərqli kitabxana fondunun yeni formatı, online və ənənəvi kommunikasiya, fondda sənədlərin ümumi təhlilinin aparılmasını bacarmaq, analiz-sintez və s. Bütün bunlar respublikanın kitabxana-informasiya müəssisələrində sənəd axınının təşkilində və istifadəsində innovasiyalardan istifadəni təmin edəcəkdir:

Kitabxanalarda nələri dəyişək? – Biblioqraflar tərəfindən kitabxanaya müraciət edən oxucularda müxtəlif ədəbiyyatlara olan həvəsi daha da artırmaq. Gənc nəslin suallarına ciddi yanaşaraq birlikdə tədqiqat aparmaq, gələcəyin məsuliyyətini dərk etdirmək.

Yeni dövrdə kitabxana fondları necə olmalı? – Müasir tələbərə cavab verən İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) kitabxana sferasına tətbiqi, bütün kitabxana-informasiya müəssisələrində elektron sənəd dövryyəsinin təkmilləşdirilməsi təmin edilməlidir.

Problemlər

Müasir dövrdə Respublikanın bəzi kitabxana fondlarının müasir tələblər səviyyəsində təsis edilməsi isə bağlı bir sıra çatışmazlıqlar mövcuddur ki bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- Mövcud maliyyə problemləri;
- Kitabxana fondlarına daxil olan sənədlərin aparılması prosesi zamanı mövcud olan texnoloji problemlər;
- Komplektləşdirmə üsul və vasitələrinin, metodların konservativliyi;
- Kitabxanadaxili iş prosesinin qeyri-mükəmməlliyi;
- Yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı problemi;
- Sosial faktorlar. Oxucular tərəfindən vurulan zərər (kitabın itməsi, oğurlanması, səhifənin cırılması);
- İri həcmli kitabxana fondlarında yeni daxilolmaların natamamlığı;
- Buraxılışa hazırlanan və yeni nəşr olunmuş ədəbiyyatlar haqqında tam və dolğun informasiyanın olmaması;
- Məcburi pulsuz nüsxələrdə boşluqların mövcudluğu və s.

Təhlükəsizlik məsələləri

Kitabxana fondlarında informasiya resurslarını daha etibarlı mühafizə etmək mümkündür. Belə ki, kitabxanaların fondunda olan informasiya resurslarının, təhlükəsizliyini təmin etmədən etibarlı informasiya xidməti göstərmək mümkün olmaz.

İstər ənənəvi, istərsə də elektron kitabxanalarda informasiya təhlükəsizliyinin təmin olunması problemi kompleks yanaşma tələb edir. Onun həlli üçün görülən tədbirləri aşağıdakı qruplara bölmək olar: Ənənəvi kitabxanalarda qanunvericilik tədbirləri; inzibati tədbirlər; təşkilati tədbirlər, elektron kitabxanalarda isə bu tədbirlərlə yanaşı proqram-texniki tədbirlər də aid edilir. Qanunvericilik tədbirləri hər bir ölkənin, yerli idarəetmə və icra orqanlarının, qəbul etdiyi qanun, qanunvericilik aktlarında, sərəncamlarda, müvafiq nazirlik, komitə, təşkilat tərəfindən qəbul edilmiş standart və normativ sənədlərdə öz əksini tapır. Bu tədbirlərin yerinə yetirilməsi isə inzibati tədbirlərlə təmin olunur. İnzibati tədbirlərin əsas məqsədi təşkilatda informasiya təhlükəsizliyi sahəsində tədbirlər proqramını formalaşdırmaq və onun yerinə yetirilməsinə zəruri resurslar ayırmaqla və işlərin vəziyyətinə nəzarət etməklə yerinə yetirilməsini təmin etməkdir. Tədbirlər proqramının əsasını təşkilatın öz informasiya aktivlərinin mühafizəsinə yanaşmasını əks etdirən informasiya təhlükəsizliyi siyasəti təşkil edir. Təşkilati tədbirlər kitabxana və ya kitabxananın fəaliyyət göstərdiyi müəssisə tərəfindən kitabxana resurslarının müdafiəsi üçün qəbul edilmiş tədbirlər kompleksidir. Bu tədbirlər müəssisənin təhlükəsizlik siyasəti əsasında müəyyən olunur və yerinə yetirilir. Təhlükəsizlik siyasətinin tərkibinə şəxsi həyatın, idarəetmə aparatının və texniki xidmətin ünvanına tələblər əks olunur.

Nəticə: Kitabxana fondunun formalaşdırılması sahəsində apardığımız ümumi təhlillərə əsaslanaraq sonda onu qeyd edə bilərik ki, kitabxana fondunun müsbət inkişaf istiqamətlərinə, bəzi çatışmazlıqlarına, fondun inkişaf effektivliyini təyin edən belə parametrlərə: istifadəçinin maraq və tələbatının, psixoloji xüsusiyyətlərinin, emosional vəziyyətinin maksimum nəzərə alınması; kitabxana fondunun aktuallığının və yeniləşməsinin səviyyəsini qaldırmaq; istifadəçiyə axtarış imkanlarının və informasiya ehtiyatlarının geniş spektrini təqdim etmək; kitabxana xidmətinin fəal forma və metodlarını tətbiq etmək; ənənəvi kitabxana fondları ilə yanaşı elektron informasiya texnologiyalarından istifadə adətlərini aşılamaq; şəxsi elektron nəşrləri yaratmaq; informasiya və kitabxana-biblioqrafiya savadını, eləcə də məsafədən təhsil və kompüter proqramlarının öyrədilməsinin müxtəlif formalarını təşkil etmək və s. komponentlər daxildir.

Təklif və tövsiyələr

Respublikanın kitabxana-informasiya müəssisələrinin fondlarının inkişafında mövcud olan problemləri həll etmək məqsədilə gələcəkdə bu sahə üzrə ərəşyə gələcək elmi-tədqiqat əsərlərində aşağıdakı konkret proseslərin yerinə yetirilməsini tövsiyə olaraq qeyd edə bilərik.

↓ Respublikanın kitabxana fondlarında sənəd-informasiya resurslarının kompleks şəkildə toplanmasının və sistemli olaraq formalaşmasının müasir tələblərə uyğun spesifik xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi;

↓ Respublikanın kitabxana-informasiya müəssisələrində fondların formalaşması prosesinin tarixi inkişafı xüsusiyyətlərini müasir dövrlə müqayisəli təhlilini vermək;

- ↓ Respublikanın kitabxana fondlarının formalaşmasının statistik göstəricililərinin təhlili əsasında fondun səmərəliliyinin öyrənilməsi;
- ↓ Kitabxana fondlarının komplektləşdirmə prosesinin müqayisəli təhlili;
- ↓ Xarici təcrübələrə əsaslanaraq respublikanın kitabxana-informasiya müəssisələrində fondların formalaşması prosesinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində əsaslandırılmış elmi-praktiki tövsiyə və təkliflərin verilməsi.

Bu məqsədə nail olmaq üçün isə aşağıdakı əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

❖ Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində beynəlxalq standartlar, normativ hüquqi aktlar, milli informasiyalaşdırma siyasəti əsasında ölkədə fəaliyyət göstərən bəzi kitabxana-informasiya müəssisələrinin müasir tələblərə uyğun modernləşdirilməsi;

❖ Bu sahə üzrə köklü islahatların aparılması, kitabxana-informasiya resurslarının dünya məkanına inteqrasiyasının təmin edilməsi, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi, kitabxanalararası koordinasiyanın təşkili;

❖ Kitab nəşri, yayımı və fond komplektləşdirmə işini tənzimləyən, maraqlı tərəflərin mənafeyini ifadə edən "kitabxana-oxucu" mexanizminin və infrastrukturunun müasir interfeysinə yaradılması və təkmilləşdirilməsi;

❖ Respublikanın bütün kitabxana-informasiya müəssisələrində elektron informasiya fondlarının formalaşdırılması və virtual kitabxanaların inkişaf etdirilməsi;

❖ Elektron kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması işinin daha da təkmilləşdirilməsi;

❖ Kompüterləşdirilmiş kitabxana infrastrukturunun qurulması, kitabxanaların yeni informasiya texnologiyaları ilə təchiz edilməsi;

❖ Kitabxana fondlarının zənginləşdirilməsi, onların mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

❖ Kitabxana fondlarının müasir komplektləşdirmə mexanizminin yaradılması, inkişafı və müasir informasiya daşıyıcıları ilə təmin edilməsi.

❖ Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kitabxanaların fondlarının ənənəvi və müasir informasiya daşıyıcıları ilə tam komplektləşdirilmə mexanizminin yaradılması və bu işin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsi;

Ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // "Respublika" qəz., Bakı, 2008. – 7 oktyabr.
2. Azərbaycan Respublikasının "Kitabxana işi haqqında qanun"u. – Bakı, 1999.
3. Əliyev A.M. Kitabxana fondunun formalaşmasının yeni prinsipləri və onlara müasir baxışlar // Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya: Elmi-nəzəri və təcrübə jurnal. – 2001, № 2 (9). – 56-66.

4. Həsənov M. Kitabxana fondunun yaranması, formalaşması və idarə edilməsi: Dərs vəsaiti. – B.: BDU, 2004. – 143 s.
5. Xələfov, A.A. "Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi" Dərslik, II hissə Bakı 2009. – 126s.
6. Xələfov, A.A. "Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi" Dərslik, III hissə Bakı-2010. – 352 s.
7. İsmayılov, X.İ. "Kitabxana işinin təşkili və idarə edilməsi" Dərslik. Bakı, Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2010, 328s.
8. İsmayılov, N.İ., Rzayeva, Z.T. Azərbaycanca kitabxanaçılıq-biblioqrafiya sahəsində sənəd axınının təşəkkülü, inkişafı və müasir vəziyyəti: Monoqrafiya. – Bakı: "Mütərcim", 2021. – 248 s.

Rus dilində

9. Васильченко Н.П. Формирование библиотечных фондов // Научные и технические библиотеки 1996. № 5. С. 22-28.
10. Витухновская, А.А., Марченко, Т.С. Электронные образовательные ресурсы. – Петрозаводск Издательство ПетрГУ, 2016. – 114 с.
11. Григорьев Ю.В. Теоретические основы формирования библиотечных фондов: Уч. пособие. М.: Книга, 1973. С. 47.
12. Мистрюкова Т.А. Проблематика научных исследований в области формирования фондов библиотек: некоторые акценты // Научные и технические библиотеки 1999. № 6. С. 3-14
13. Морева О.М. Документные фонды библиотек и информационны – Санкт-Петербург: Профессия, 2010. – с. 90-116.
14. Столяров Ю.Н. Библиотечный фонд: Учебник для библ. фак. ин-тов культуры, ун-тов и пед. вузов. М.: Кн. палата, 2015.-271 с.
15. Столяров Ю.Н. Сто лет библиотечного фондоведения. // Научные и технические библиотеки. - 2001.- №6.- С 16-46.
16. Хаависто Т. Лицензирование и публичные библиотеки // Науч. и техн. б-ки. 2002. № 2. С. 107-113.
17. <https://ru.wikipedia.org>

Elektron resurs

З.Рзаева

Существующие проблемы формирования библиотечных фондов в современный период и пути их решения

Резюме

В статье представлены точные взгляды и мнения об оценке библиотек как социального института, содержания, формировании и развитии концепции библиотечного фонда со ссылкой на работы местных и зарубежных авторов. Представлен SWOT-анализ формирования библиотечного фонда, кратко объяснены существующие проблемы в этой сфере и пути их решения.

Ключевые слова: библиотека, фонд, документ, формирование фонда, систематизация фонда.

**Existing problems of formation of library foundations in modern period
and solutions to these problems**

Summary

The article provides accurate views and opinions on the evaluation of libraries as a social institution, the content, formation and development of the concept of the library fund, with reference to the works of local and foreign authors. The SWOT analysis of the formation of the library fund is presented, the existing problems in this field and the ways to solve these problems are briefly explained.

Keywords: *Library, fund, document, fund formation, fund systematization*

Rəyçi: t.ü.e.dok.,prof. X.İ.İsmayılov